

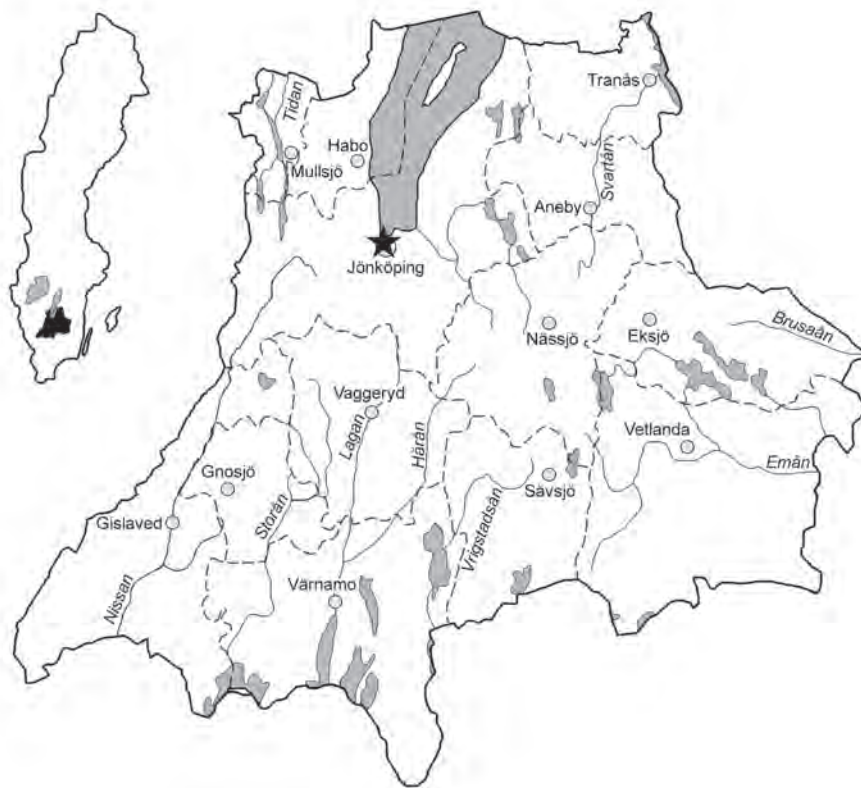
Bastionsparken - nya murar på historisk mark

Arkeologisk undersökning inom delar av RAÄ
Jönköping 137:1, Jönköpings slott, i samband med
anläggningsarbeten i blivande Bastionsparken.
Jönköpings stad och kommun, Jönköpings län

Bastionsparken - nya murar på historisk mark

Arkeologisk undersökning inom delar av RAÄ 137:1, Jönköpings slott, i samband med anläggningsarbeten i blivande Bastionsparken. Jönköpings stad och kommun, Jönköpings län

Rapport, foto och ritningar: Claes Pettersson, Ingvar Røjder
Grafisk mall: Anna Stålhammar
Tryck: Arkitektkopia, Jönköping

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor, Geografiska Grunddata samt Geodata (FUK) är återgivna enligt tillstånd:
© Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833, nr MS2012/03742 samt dnr i2012/1091.

ISSN: 1103-4076

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2016

Innehåll

Inledning - ett upplag förvandlas	5
Omfattning - brunnar, rör och belysning.....	5
Målsättning - att undvika skador	5
Metod - arkeologen vid sidan	6
Topografi - en bastion på stranden.....	6
Fornlämningsmiljö - en osynlig ruin	7
Tidigare undersökningar - 2011 till 2014	9
Resultat - besök och närvaro	11
Dagvatten - den 19 till 20 maj.....	11
Belysningsstolpar - den 31 maj	13
Belysningsmast - den 1 juni	13
Fynd - ”intet av värde påträffades”	14
Sammanfattning - säkra nivåer	15
Åtgärdsförslag - georadar!.....	15
Administrativa uppgifter.....	17
Referenser	18
Tryckta källor	18
Arkiv	19
Kartunderlag	19

FIGUR 1. Utdrag ur digitala fastighetskartans blad 64E 0eS, **64E 0fS**, 64E 0eN och 64E 0fN. Skala 1:10 000

Inledning - ett upplag förvandlas.

Under andra hälften av maj månad 2016 genomfördes en arkeologisk övervakning inom fastigheten Väster 1:1 i Jönköping. Området stod på tur att förvandlas från parkeringsplats, senare upplag för byggnadsmaterial och utgrävningsyta (en mindre del), till parkmark där också ett synliggörande av platsens förflutna genomförs. Detta parti av den tidigare Västra kajen benämns nu istället Bastionsparken.

Anledningen till undersökningen var att olika typer av markarbeten krävdes i samband med anläggandet av parken. Visserligen skulle markytan höjas inom större delen av området, men djupare schaktning krävdes där dagvattenbrunnar med tillhörande ledningssystem skulle sättas ut, respektive där belysningsstolpar och elledningar skulle installeras. Beställare av de arkeologiska insatserna var Stadsbyggnadskontoret i Jönköpings kommun. Själva anläggningsarbetet utfördes av Markmiljö AB, Jönköping.

Claes Pettersson, Jönköpings läns museum, ansvarade för den antikvariska kontrollen i fält och har även sammanställt föreliggande rapport under senhösten 2016.

Omfattning - brunnar, rör och belysning

Det här beskrivna arbetet utfördes inom den blivande Bastionsparken, en yta motsvarande cirka 1890 m². Inom parken kontrollerades grävningsarbeten vid utsättningen av 4 dagvattenbrunnar, sammanbundna med cirka 40 meter rör lagda i schakt med ett djup på i medeltal 0,6 meter. Dessutom kontrollerades utplacering av 3 mindre belysningsstolpar utmed g/c-vägen längs kajen samt grävning för plinten till en större belysningsmast i ytans västra del. Även schakt för elledning mellan belysningsstolparna kontrollerades, totalt cirka 35 meter där schaktets djup låg kring 0,4 meter.

Målsättning - att undvika skador

Avsikten med det här beskrivna projektet var att genom arkeologisk kontroll säkerställa att ingen negativ påverkan skedde på de under mark dolda ruinerna efter bastion Carolus, Jönköpings slott. Samt i de fall då skador på befintliga murar och intakta lager från fästningstiden inte kan undvikas noga dokumentera de påträffade lämningarna in situ innan ett eventuellt ingrepp kunde ske.

Om intakta lager från fästningstiden skulle komma att påträffas ingick provtagning för arkeobotaniska analyser som ett viktigt moment. Samma förhållande gällde ifall trä som kunde bedömas ligga in situ påträffades.

I arbetet ingick även att kontrollera huruvida den av läns museet och länsstyrelsen föreslagna gränsnivån för markarbeten (+90,0

meter över havet) kunde anses vara giltig inom hela den aktuella arbetsytan, någon som i så fall skulle få betydelse för kommande ingrepp och underhållsarbeten i den blivande Bastionsparken.

Metod - arkeologen vid sidan

Arbetet utfördes som en övervakning i fält vilken skedde i samband med de arbetsmoment då markarbeten krävde grävning ner till nivåer där risk att skada fornlämningens intakta murar och lager kunde föreligga.

Själva grävarbetet genomfördes med hjälp av en medelstor hjulburen grävmaskin av märket Caterpillar (CAT) plus en till två man som stod för det manuella skottandet. Arkeologens del inskränkte sig till kontroll av lager och eventuella anläggningar, samt fotodokumentation, utförd med en Canon G7.

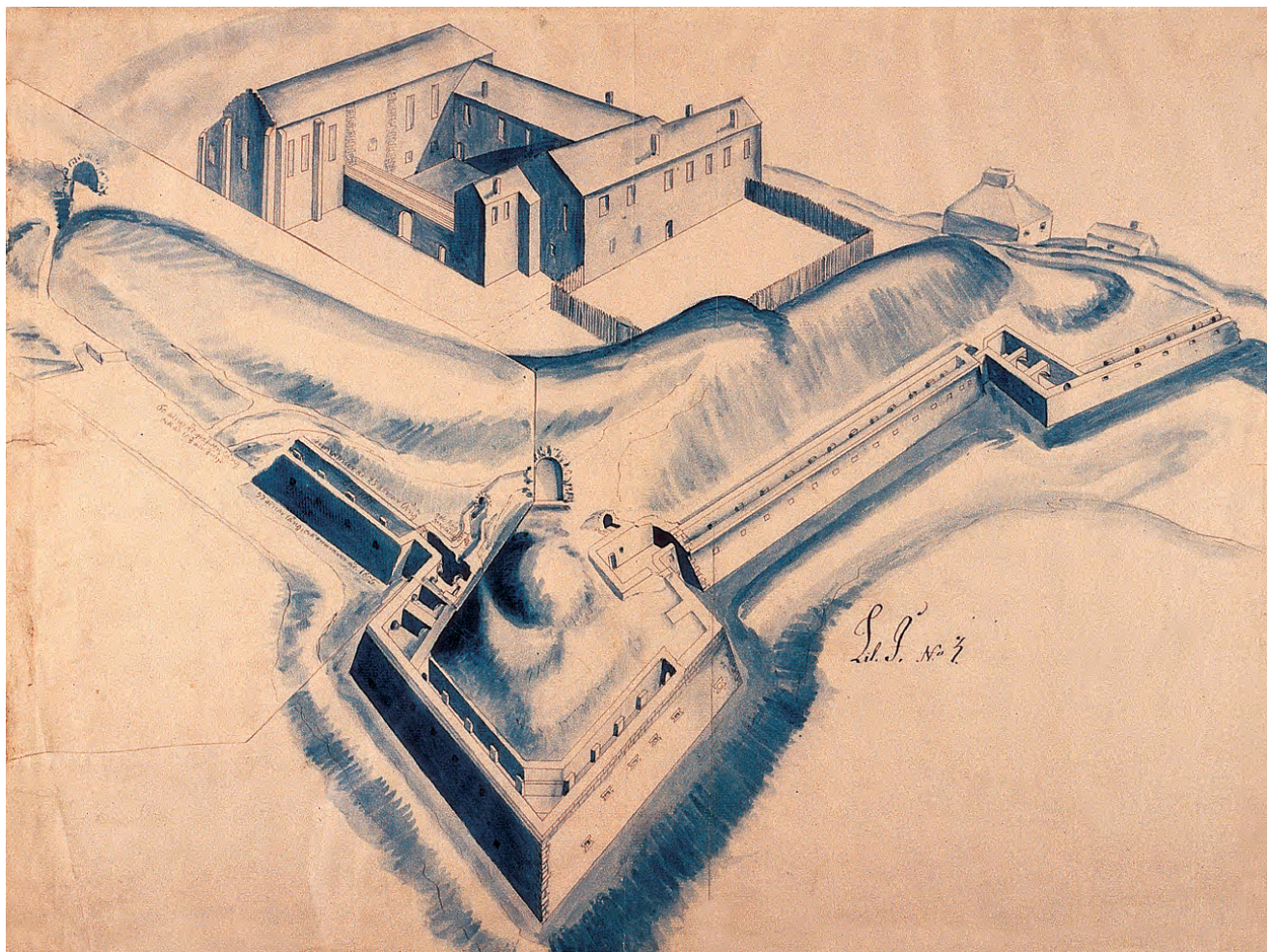
Då inga anläggningar eller lager kom att påträffas i samband med den arkeologiska kontrollen och eftersom schakten återfylldes kontinuerligt, har inmätning och markering skett i efterhand utifrån Markmiljös noggrant utformade och följda plankarta.

Topografi - en bastion på stranden

Fästningsområdet (RAÄ Jönköping 137) är beläget omedelbart väster om Munksjön, vars äldre namn Lillsjön bör ses i relation till den närbelägna Vättern. Dess utlopp sker genom det korta, kanaliserade ålöp som nu bär namnet Hamnkanalen. Tidigare var detta vattendrag påfallande strömt, och utgjorde ett avsevärt hinder för den som färdades landsvägen mellan Öster- och Västergötland. På den äldsta kända kartan över Jönköping stad (KA SFP Jönköping nr 002) som daterats till 1611 avbildas ån med inlagda pilar som markerar strömriktning.

Man kan också studera Munksjöns botten-topografi, där en djupränna som motsvarar Tabergsåns förlängda lopp, följer tätt inpå sjöns västra strandlinje. Botten av denna brant nerskurna submarina dalgång ligger i medeltal 14 till 16 meter under sjöns nuvarande medelvattennivå på + 89 meter över havet. I den östra delen uppvisar Munksjön en grund och tämligen flack botten-topografi. Men det var på den västra stranden som klostret, sedermera slottet och fästningen uppfördes. Marken består här som i hela det medeltida stadsområdet av djupa lager postglacial sand/ finsand. Detta medför att grundförhållandena inte är de allra bästa för att uppföra stora stenhus eller befästningsverk; i alla fall inte i strandnära lägen ut-satta för kraftig erosion.

Utgrävningarna mellan 2011 och 2014 har visat hur långt ut mot djuprännan som bastion Carolus har uppförts. Man har ställt den mycket tunga konstruktionen precis på avsatsen, kanten där sjön börjar djupna. Precis så är också fästningen avbildad på samtida stick

och målningar, med bastionens östra fas helt ute i vattnet (Engkvist 2014, s.70, 90). Att bygga här var ett vågspel och såväl skriftliga som arkeologiska belägg för det pris man fick betala är tydliga nog (Pettersson 2014, s.113ff). Den östra sidan av fästningen och speciellt då bastion Carolus, blev föremål för svåra sättningar, sprickbildning och ras (Pettersson 2014, s.114f). De första tillbuden kom redan få år efter att bygget hade färdigställts. Dessutom var batterierna i bastionens östra fas påfallande lågt placerade i förhållande till vattnet, vilket lett till översvämningar (Pettersson 2016a, s.31).

FIGUR 2. Perspektivskiss över slottet med den påbörjade befästningsgördeln. Den halvfärdiga bastion Carolus överst till höger. Utförd av slottsbyggmästare Hans Fleming omkring 1605. Krigsarkivet, SFP Jönköping nr 001b.

Fornlämningsmiljö - en osynlig ruin

Ett första *Jönköpings hus* omtalas redan under andra hälften av 1200-talet, men dess exakta läge är idag inte känt (Ridderberg 2010, s.20f). Stadens franciskanerkloster instiftades år 1283, förmodligen på initiativ av Magnus Ladulås. Det blev med tiden en fyrlängad byggnad i sten och tegel. Dess kyrka låg i den norra längan. Anläggningen avvecklades som kloster strax efter reformationen. Byggnaderna togs emellertid över av Kronan och omvandlades på Gustav

Vasas initiativ till en väl fungerade slottsanläggning (Engkvist 2014, s.72ff). Dessa arbeten inleddes omkring år 1545.

I samband med Nordiska Sjuårskriget brändes både slott och stad hösten 1567 inför ett hotande danskt anfall (Engkvist 2014, s.73f). Under en tid låg slottet i ruiner, men mot slutet av seklet påbörjades en om- och utbyggnadsperiod som med vissa avbrott kom att pågå under första hälften av 1600-talet. Bastionssystemet påbörjades kring år 1600 med de båda södra bastionerna Gustavus och Carolus som sannolikt stod klara redan innan stadens brand 1612 (Karlson 1996, s.42f). Även den nordvästra spetsbastionen, Adolphus, var förmodligen färdigställd vid detta tillfälle medan Christina i nordöst som prioriterats lägre byggdes klar först några år senare. De mot Munksjön vända bastionerna Christina och Carolus gjordes mindre än de båda landvända, vars kasematter och gallerier byggdes ut i två våningar och kom att nå en höjd om ca 13 meter över den omgivande vallgravens botten.

Under 1600-talets lopp kompletterades fästningen med ett omfattande system av utanverk. Två breda torrgravar med en mellanliggande yttre vall skapades. Mot söder och väster förstärktes försvaret genom uppförandet av så kallade raveliner, stora tresidiga jordskansar.

I sitt fullt utbyggda skick kom Jönköpings slott att bli en av landets största fästningar. Dess strategiska betydelse minskade efter Roskildefreden 1658 då Jönköping inte längre var en gränstad, även om betydelsen i mobiliseringshänseende kvarstod (Engkvist 2014, s.84).

År 1737 drabbades det tämligen obsoleta slottet av en förödande brand, varefter det inte återuppbyggdes. Ambitiösa planer på uppförande av ett nytt landshövdingeresidens efter Carl Hårlemans ritningar 1752 kom aldrig till utförande. Kronan lämnade slutgiltigt Jönköpings slott år 1842 och flyttade sina centralförråd till det nyligen uppförda Karlsborg. Därefter togs området över av Jönköpings stad. De sista resterna av vallsystem och utanverk raserades 1871 (Ridderberg 2010, s.49). Idag finns inga synliga rester ovan jord av Jönköpings slott.

Efter att slottsruinerna avlägsnats kunde Munksjöstranden utnyttjas som lastageplats för sjöfarten. Hit förlades kajer, järnvägsspår och en mindre stationsbyggnad, Hamnstationen. I mitten av 1970-talet togs området i anspråk för en större trafikled, Munksjöleden. Omkring sekelskiftet 2000 väcktes planer på att revitalisera Jönköpings centrum, inklusive det Norra Munksjöområdet. Vad som då gick under namnet Västra kajen reserverades för bostadsbyggnation och som parkmark. Detta beslut ledde i sin förlängning till de arkeologiska utgrävningar som kom att beröra bastion Carolus, sjömuren och strandzonen längs Munksjön.

Tidigare undersökningar - 2011 till 2014

Den bästa källan till kunskap om fästningens tillkomst byggnadshistoria utgörs av Ludvig W:son Munthes monografi över svensk befästningshistoria (Munthe 1902-1906). Även i Björkmans standardverk *Jönköpings historia*, utgiven 1917-1920, är slottet väl beskrivet. Från senare år finns flera artiklar som tar upp klostrets och slottets historia som en del i större redogörelser (Areslätt 1984; Karlson 1996; Ridderberg 2010; Engkvist 2014, Pettersson 2014).

Krigsarkivet i Stockholm förvarar ett omfattande ritningsmaterial som behandlar Jönköpings slott och fästning. De äldsta avbildningarna härstammar från Hans Flemings arbeten kring år 1600 medan de yngsta härrör från 1800-talets demoleringsarbeten.

När det gäller arkeologiska insatser har slottets södra och östra befästningsgördel dokumenteras i samband med storskaliga byggnadsprojekt på 1970-talet (Bekmose & Wennerberg 2009, Lindgren & Wennerberg 2009). Av speciellt intresse är de sökschakt och provgropar som grävdes i samband med att Munksjöleden skulle anläggas vid mitten av 1970-talet. Då frilades delar av bastion Carolus murverk med dess embrassyrer, kasematter och gallerier. Det

FIGUR 3. Bastion Carolus norra flank tre kasematter och fem embrassyrer helt eller delvis synliga. Här fanns ursprungligen kanoner avsedda för närförsvar uppställda. Foto 2012: Claes Pettersson, JLM.

FIGUR 4. Bastion Carolus sydöstra del. Den östra fasens mur mot Munksjön. Två kanonnischer synliga. Foto 2014: Claes Pettersson, JLM.

stod klart att denna del av fästningen fortfarande innehöll ansenliga lämningar efter 1600-talets byggnadsverk (Lindgren et al. 2009).

En första kartering med georadar (GPR) av slottslämningarna genomfördes 2010 (Pettersson & Winroth 2010a). Vid detta tillfälle kunde ett drygt 100 meter långt parti av slottets befästningar undersökas, inklusive själva bastionen i sin helhet. En tid senare skedde ytterligare en kartering av det södra vallgravssystemet med dess mellanliggande jordvall (Pettersson & Winroth 2010b). Sommaren 2010 karterades Per Brahegymnasiets skolgård. Ytan motsvarade i stort sett utbredningen för slottets sydvästra bastion, Gustavus. Här noterades förekomst av betydande murpartier samt fundament till ett runt torn med 12 meters diameter. Sannolikt utgör detta grunden till en av slottets fyra rundlar vilka uppfördes på befallning av Gustav Vasa under 1550-talet (Pettersson & Winroth 2010c).

Vid de förundersökningar som pågick från slutet av augusti till början av oktober 2011 lokaliserades befintliga fästningsmurar vilka framgrävdes ner till en nivå motsvarande strax över grundvattnets. Rummen inne i bastionen tömdes på jord och sten så långt som var möjligt (Pettersson 2012). Längs stranden av Munksjön, öster om kurtinen dokumenterade en nivå med byggnadslämningar från mitten av 1800-talet, bodar och lagerhus omgivna av kullerstensytter. Detta var rester från den första bebyggelsen i det hamnområdet som utvecklades efter fästningsvallarnas demolering. Det fyndmaterial som insamlades i samband med förundersökningen hösten 2011 var av begränsad omfattning men hade ett tydligt inslag av militärt relaterade föremål.

Under det följande årets utgrävningar frilades även bastionens västra flank med dess tre kasematter och embrassyrer. Dessutom kom en täckt förbindelsegång försedd med utfallsporr samt en mindre del av den södra kurtinens gevärsgalleri fram i ljuset (Pettersson 2016b). Intressant i sammanhanget var hur pass klen murverket i den västra flanken visade sig vara, speciellt som murningsarbetet var påfallande illa utfört. Det var inte missriktat att börja tala i termer av bygghusk (Pettersson 2014, s.114).

Efter att de egentliga särskilda arkeologiska undersökningarna på Jönköpings slott avslutades i mitten av juli 2012 har det funnits skäl för arkeologerna att återkomma vid ett flertal tillfällen. Detta har bland annat gällt en rad insatser kopplade till nybyggnationen på Slottskajen och till bevarandet av fästningsmurar under de nya husen. Sålunda skedde borttagandet av den östra kurtinmuren under arkeologisk kontroll och dokumentation i mars 2013, därpå följde bevakning i samband med pålning och sågning av murar något senare under våren samma år (Pettersson 2016b).

I mitten av november 2014 genomfördes en mer omfattande förundersökning i samband med att kajskonigen längs Munksjön skulle renoveras. Akut rasrisk förelåg och arbetet ingick som ett led i uppfräschningen av området. Vid detta tillfälle frilades ett större

parti av bastion Carolus sydöstra del för en kortare tid. Ytterligare tre kanonvärn i den östra fasen samt ett stycke av södra fasens gevärs Galleri kunde undersökas. Bland de mer intressanta resultaten var att fästningsmurarna varierade såpass mycket i tjocklek, något som antyder olika byggnadsetapper och ändrade planer. Ungefär en meter skilde mellan den södra fasen (drygt 3 meter) och den östra (omkring 4 meter): detta trots att den förstnämnda borde ha betraktats som mer utsatt i samband med en eventuell belägring (Pettersson 2014a, s.37). En annan intressant observation gäller de slamlager som ställvis täckte golvnivåerna inne i kanonkasematerna. Dessa utrymmen hade således legat alltför lågt och blivit översvämmade vid högvatten. Även detta får ses som exempel på bristfällig planering i samband med fästningsbygget i början av 1600-talet (Pettersson 2016a, s.30f).

Resultat - besök och närvaro

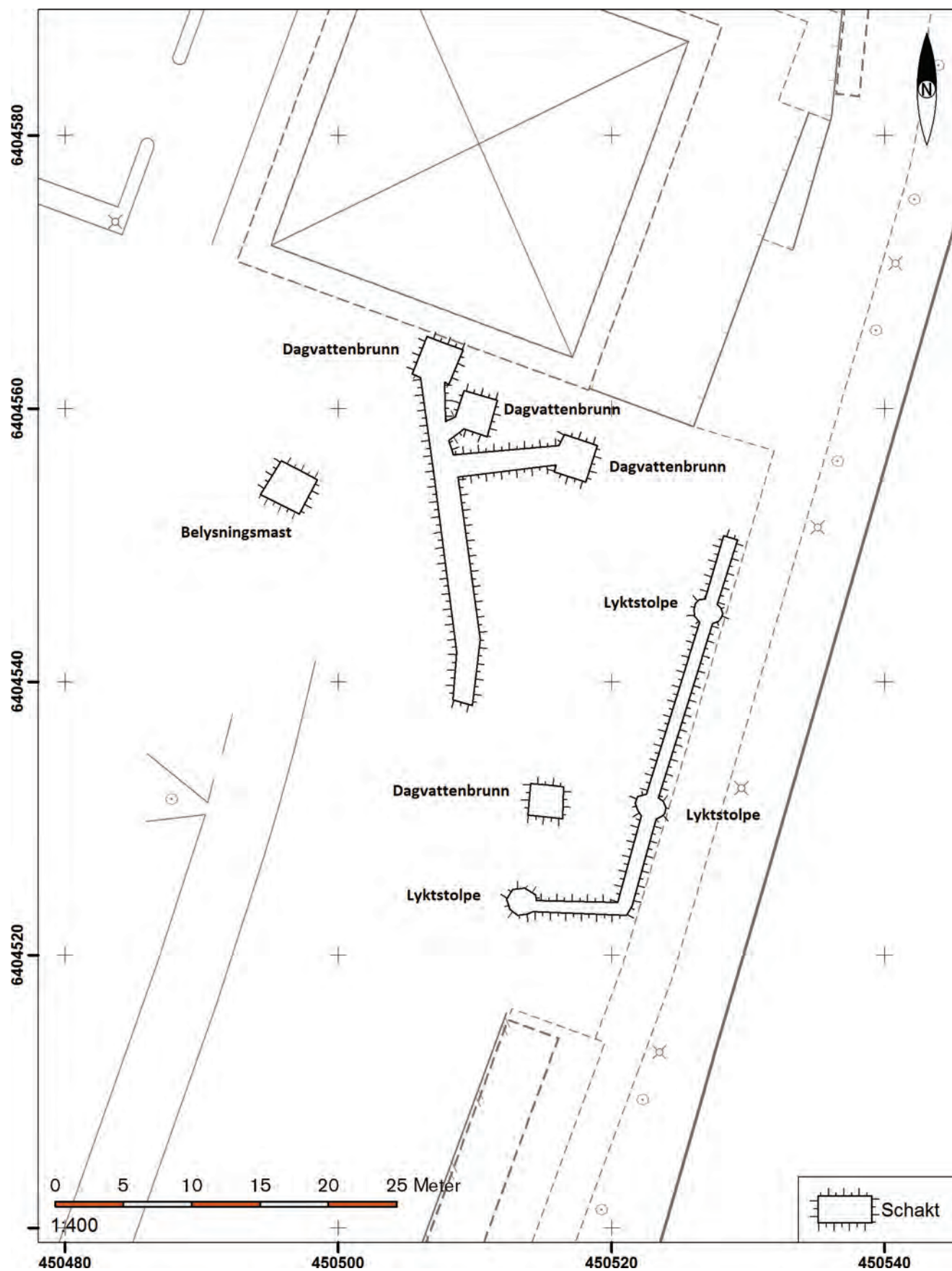
Den arkeologiska kontrollen vid den blivande Bastionsparken på försommaren 2016 skedde dels genom korta besök vid ett antal tillfällen, dels genom att arbetet följdes mer sammanhängande vid speciellt känsliga moment. Så skedde när dagvattenbrunnar med tillhörande ledningar placerades ut den 19 och den 20 maj, när belysningsstolparnas plintar med tillhörande ledningar installerades den 31 maj samt när plinten till den stora belysningsmasten i parkens västra del sattes ut den 1 juni.

Inom tre områden kunde man förvänta sig att komma i kontakt med de ursprungliga fästningsmurarna. Först vid utsättningen av djupgrävda dagvattenbrunnar i arbetsområdets norra del, därefter då belysningsstolpar placerades längs g/c-vägen i öster (men detta ingrepp skulle i så fall troligen beröra murar som redan frilagts 2014), samt vid grävning för belysningsmastens plint i fältets västra del. Här fanns möjligheten att inne i vad som senare kom att bli bastionens jordfyllda centrum stöta på lämningar efter Gustav Vasas *postej*, dvs. det sydöstra kanontornet från mitten av 1550-talet.

Dagvatten - den 19 till 20 maj

Fältarbetet inleddes med grävning och utsättning av de tre stora dagvattenbrunnar vilka placerades nära Riksbyggens nybygge, i undersökningsområdets norra del. Brunnskarens bottennivåer hade beräknats till +89.85 (1 st.) respektive +89.82 meter över havet (2 st.) vilket låg under den av länsstyrelsen utsatta säkra nivån. I området kunde bland annat lämningar efter en grundsyll, tolkad som en påbörjad men aldrig genomförd östra fas till bastionen, finnas.

Vid grävningsarbetet visade sig emellertid två av brunnarna hamna i omgrävda massor från det senaste husbygget. Den tredje låg i ostörda massor, vilket visades av att hamnplanens kullerstens-täckning (Pettersson 2012, s.39) ännu var intakt och slöt under-

FIGUR 5. Undersökningsytan i den blivande Bastionsparken med de i rapporten omtalade schakten markerade. Karta: Ingvar Røjder, JLM.

liggande massor. Sanden här gav intryck av att vara ursprunglig fyllning i bastionens centrala del, men inga mer anmärkningsvärda observationer gjordes.

Ytterligare en dagvattenbrunn sattes ut, denna gång i fältets syd-östra del. Dess bottennivå beräknades till +90.10 meter över havet. Även här fanns hamnplanens kullersten intakt, men i de underliggande lagren påträffades bara tegelskrot och annat rivningsmaterial som utifrån föremål kunde dateras till sent 1800-/ tidigt 1900-tal.

Följande dag, den 20 maj, grävdes och övervakades den ledningssträcka som band samman de nya dagvattenbrunnarna. På grund av ett schaktdjup som ej överskred 0.6 till 0.7 meter gjordes inga arkeologiskt intressanta observationer.

Belysningsstolpar - den 31 maj

Detta datum skedde utsättningen av belysningsstolpar dels utmed den g/c-väg som löper utefter Slottskajen, dels längs den markerade "vallgraven" mot söder.

Vid en kontroll visade sig de två stolparna vid g/c-vägen hamna rakt över bevarad mur från bastionen, respektive precis utanför fasaden. På den södra sidan kom en stolpe att sättas rakt över gevärgalleriets mur, medan de övriga två hamnade i vallgraven utanför ruinen.

Belysningsstolparnas plintar sattes ner till ett djup motsvarande ungefär 0,8 meter. Detta medförde att man visserligen inte nådde ner till intakta murar i själva ruinen, men väl till den täckande rena sand som byggnadslämningarna packades in i då grävningarna i området avslutades på senhösten 2014 (Pettersson 2016, s. 33). De mellanliggande schakten för elledningarna utgjorde däremot inget problem, då de inte grävdes djupare än 0,3 till 0,4 meter.

Som en kuriositet kan nämnas att man i det plinthål som grävdes direkt över gevärgalleriets mur i söder påträffade Brunnsgatans beläggning - eller möjligen början på den sjösättningsramp som även framkom i samband med utgrävningen 2014 (Pettersson 2016, s. 33). Den vällagda gatubeläggningens fortsättning mot väster skrapades sedan fram följande dag.

Belysningsmast - den 1 juni

Inför utplaceringen av den 11 meter höga belysningsmast som dels skall utgöra parkens centrala ljuskälla, dels illustrera bastionens reella höjd, kontrollerades det schakt som grävdes. Fyllningen i det drygt meterdjupa schaktet bestod av ren sand, varvat med tunna skikt av brun humös sand.

Materialet kan representera fyllningsmassor inne i bastionens kärna, omlagrat material från demolering eller rent av början på järnvägsperioden. I ett så pass litet isolerat schakt är den saken svår, nästintill omöjlig att avgöra. Dessutom började löst liggande rivningsmaterial i form av tegel och små bitar kalkbruk bli synliga i

FIGUR 6. Utplacering av dagvattenbrunn intill Riksbyggens nya fastighet. Foto 2016: Claes Pettersson, JLM.

FIGUR 7. Hamnplanens kullerstensyta schaktas bort på platsen för en av dagvattenbrunnarna. Foto 2016: Claes Pettersson, JLM.

FIGUR 8. Utsättning av belysningsstolpar med tillhörande elkabel längs g/c-vägen vid Munksjön. Foto 2016: Claes Pettersson, JLM.

schaktets botten, på den nivå (+ 89.7 meter över havet) där gräv- arbetet avbröts. Läget skulle kunna tala för att det handlar om rivningsmaterial från det äldre kanontornet, men återigen är detta omöjligt att bevisa utifrån ett begränsat titthål. Först i samband med exempelvis en genomförd kartering med georadar skulle denna observation kunna bli av betydelse.

Fynd - "intet av värde påträffades"

Eftersom intakta lager/ anläggningar inte kom att beröras av de markarbeten som omfattas av projekt JLM A137/16 finns inga fynd tillvaratagna. Eller, som det brukar heta i gamla grävningsrapporter från förra seklets början "intet av värde påträffades".

Sammanfattning - säkra nivåer

Inför anläggandet av den nya Bastionsparken vid Slottskajen (f.d. Västra kajen) i Jönköping utfördes en arkeologisk övervakning i samband med ett antal markarbeten på platsen. Detta eftersom parken byggts upp på platsen för bastion Carolus, det sydöstra hörnverket i den inre befästningsgördeln kring Jönköpings slott.

Bastionen uppfördes mellan cirka 1605 och 1612, var omkring 11 meter hög och rymde såväl skyttegallerier som kanonkasematter i sitt markplan. Den raserades vid mitten av 1830-talet då dess byggnadsmaterial sekundärt kom att utnyttjas till bygget av Jönköpings nya hamn i Vättern. Under åren 2009 till 2014 kom ruinerna efter bastion Carolus att bli föremål för omfattande arkeologiska insatser. Som ett direkt resultat bevarades den norra flankens murar frilagda och synliga i källaren till Riksbyggens nya bostadshus. Den intilliggande ytan söder om nybyggnationen avsattes som parkmark. Här kom befästningsverkens formspråk att utnyttjas med nyskapade murpartier och markerade vallgravar.

Då de markarbeten som krävdes i samband med anläggandet av "Bastionsparken" kunde förväntas beröra autentiska murpartier och lagersekvenser in situ inom fornlämningsområdet blev en arkeologisk övervakning nödvändig. De arbeten som genomfördes under försommaren 2016 handlade om utsättning av brunnar och nedläggning av rör för dränering, samt utplacering av belysningsstolpar med sammanbindande ledningsschakt. Sammanlagt berördes en sträcka på cirka 75 meter inom det område som hyser kvarliggande lämningar efter bastion Carolus.

Den antikvariska kontrollen skedde etappvis, beroende på när grävarbeten genomfördes. Vid några tillfällen kom raseringslager att beröras, liksom de sandlager som på senhösten 2014 lades ut som skydd över ruinens sydöstligaste del, men inga intakta murar eller stratigrafiska sekvenser av arkeologiskt intresse påträffades. Genomgående utfördes de här behandlade anläggningsarbetena med stor hänsyn och varsamhet visavi fornlämningen.

Åtgärdsförslag - georadar!

Vid den arkeologiska kontrollen blev det möjligt att kontrollera huruvida de förmodat "säkra" nivåer som angetts inför de planerade markarbetena verkligen stämde överens med verkligheten. I länsstyrelsens tillstånd angavs att ruinens murar låg "som högst strax under +90,0 meter över havet". Förekom det intakta murpartier eller lager från fästningstiden som låg högre än så inom det aktuella arbetsområdet?

När vi nu efter avslutad undersökning kan konstatera att så inte tycks vara fallet kan detta tas till intäkt för att de ursprungliga bedömningarna av ruinkomplexets läge i höjddled verkligen stämmer.

FIGUR 9. Schakt för plint till belysningsmast. Notera tegelskrot och kalkbruk i schaktets botten. Foto 2016: Claes Pettersson, JLM.

FIGUR 10. Georadarytor på Västra kajen 2010. Notera detparti mellan de båda karterade områdena som inte var tillgängligt vid detta tillfälle på grund av nivåskillnad och täta buskar. Karta och bearbetning: Lars Winroth, Modern Arkeologi KB.

Detta underlättar vid eventuella kommande åtgärder för parkens underhåll och utveckling.

Däremot vore det av stort värde om en begränsad kartering med georadar kunde komma tillstånd inom parkytans västra del. Här finns nämligen ett parti som inte kunde karteras med georadar år 2010 på grund av de nivåskillnader och den kraftigt förvuxna buskvegetation som då stod i skiljet mellan parkeringsytorna. Detta förhållande skapade en beklaglig mista i det undersökta området, ett faktum som inledningsvis inte tillmättes någon större betydelse, men det förändrades i och med upptäckten av det sydvästra kanontornets bevarade grund inne på den före detta skolgården vid Per Brahegymnasiet. Dess motsvarighet i sydöst skulle nämligen stå att återfinna just i det område som inte kunde karteras 2010.

Idag, med det intressanta området förvandlat till en gräsbevuxen, plan parkyta, vore en kartering med georadar enkel att genomföra. Ett resultat som i bästa fall visar bevarade lämningar från den första tiden som fästning - 1550-talet - skulle innebära att väsentlig ny kunskap kring Gustav Vasas fästningsanläggning erhöles på ett tids- och kostnadseffektivt sätt.

Länsstyrelsen beslutar om ytterligare åtgärder.

FIGUR 11. Bastionsparken i november 2016. Invigningen närmar sig! Foto: Claes Pettersson, JLM.

Referenser

Tryckta källor

- E Areslätt, T. 1984. Jönköping. *Medeltidsstaden* 58. Stockholm.
- Engkvist, S. 2014. Jönköpings slott och garnison. Ett slots uppgång och fall. I: Nordman, A-M., Nordström, M., Pettersson, C. (red.) *Stormaktsstaden Jönköping. 1614 och framåt*. JASS:3. Jönköping.
- JH - *Jönköpings Historia* (red. Björkman) 1917-1921. Jönköping.
- Karlson, B.E. 1996. Bebyggelse i Jönköping 1612-1870. Produktion, rekreation. *Småländska Kulturbilder* 1996. Jönköping.
- Lindgren, J-G., Wennerberg, R. 2009. Kvarteret Göta. Arkeologisk undersökning inför uppförandet av statliga verksbyggnader inom södra delarna av Jönköpings slottsområde, RAÄ 137. *Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2009:35*. Jönköping.
- Lindgren, J-G., Areslätt, T., Wennerberg, R. 2009. Munksjöleden. Arkeologisk undersökning inför byggandet av ny genomfartsled inom södra och östra delarna av Jönköpings slottsområde, RAÄ 137. *Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2009:44*. Jönköping.
- Munthe, L.W. 1902-1906. *Kongliga Fortifikationens Historia*. Stockholm.
- Nordman, A-M., Nordström, M., Pettersson, C. (red.) 2014. *Stormaktsstaden Jönköping. 1614 och framåt*. JASS:3. Jönköping.
- Pettersson, C. 2009. Jönköpings slott. Arkeologisk förundersökning i form av schaktkontroll inom området för slottslämning. *Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2009:85*. Jönköping.
2012. Murar på stranden - bastion Carolus och sjömuren. Arkeologiska förundersökningar inom RAÄ nr 49:1, 50:1 och 137:1, Jönköpings slott, inför bostadsbyggnation inom kvarteren Väster 1:1 och Göta-land 5, Jönköpings stad och kommun, Jönköpings län. *Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2012:17*. Jönköping.
2014. Fram i ljuset - utgrävningar på Jönköpings slott. I: Nordman, A-M., Nordström, M., Pettersson, C. (red.) *Stormaktsstaden Jönköping. 1614 och framåt*. JASS:3. Jönköping.
- 2016a. Bastionens yttersta spets. Arkeologisk förundersökning av bastion Carolus östra och södra fas, belägen inom RAÄ 137:1 Jönköpings slott, inför restaurering av stenkaj i kvarteret Väster 1:1/ Slottskajen. Jönköpings stad och kommun, Jönköpings län. *Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2016:15*. Jönköping.
- 2016b. (in print). Fästning byggd på lösan sand. Jönköpings slott – bastion Carolus, sjömuren och stranden. Särskilda arkeologiska undersökningar A44/12, A45/12, A71/13, A72/13, förundersökningar A206/11, A132/13, A133/13 samt pedagogikprojektet A124/12 inom RAÄ 137, Jönköpings slott, år 2012 – 2013 inför bostadsbyggnation och ny lokalgata inom kv. Väster 1:1 och Göta-land 5. Jönköpings stad och kommun, Jönköpings län. *Jönköpings läns museum arkeologisk rapport 2016:XX*. Jönköping.

Pettersson, C., Winroth, L. 2010a. Ekot av ett slott. Georadarundersökning inom Västra kajen, RAÄ nr 137, slottsområdet, Jönköpings stad i Jönköpings kommun, Jönköpings län. *Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2010:12*. Jönköping.

2010b. Vad döljs i Vallgraven? Georadarundersökning 2010 inom slottsområdets sydöstra del, RAÄ 137, Jönköpings stad och kommun, Jönköpings län. *Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2010:13*. Jönköping.

2010c. Gustav Vasas rundtorn och Bastion Gustavus. Georadarundersökning inom slottsområdets sydvästra del. RAÄ 137, Jönköpings stad och kommun. Jönköpings län. *Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2010:81*. Jönköping.

Ridderberg, M. 2010. *Minnen, människor, platser. Jönköpings stads historia*. Värnamo.

Arkiv

Jönköpings läns museums arkiv, Jönköping.

Jönköpings kommuns arkiv, Jönköping.

Kartunderlag

Planer och perspektivritningar i Krigsarkivet, Stockholm (KA):

SFP nr 001b Jönköping. Fortifikationen. (Perspektiv av slottet och fästningsverken) Upprättad år 1605 av Hans Fleming.

SFP nr 004a Jönköping. Fortifikationen. (Perspektiv av hela fästningsområdet med förborgen) Upprättad år 1617 av Hans Fleming.

SFP nr 019 Jönköping. Fortifikationen. (Jönekiöpingz slått med Dessein) Upprättad år 1636 av Olof Hansson Örnehufvud.

SFP nr 021a Jönköping. (Plan av slottet Jönekiöpingh med Dessein 1682 af Gen:Quartermestaren Dahlbergh innlewererat) Upprättad år 1682 av Erik Dahlbergh.

Jönköpings slott var det kanske mest betydelsefulla byggnadverket i norra Småland under stormaktstiden. En modern artillerifästning, avsedd att försvara den utsatta södra riksgränsen mot danska anfall. Det var också ett kungligt residens och centrum för den effektiva administration som byggdes upp under loppet av 1600-talet. Dessutom var slottet en betydelsefull arbetsplats och fungerade som ett centralförråd för den svenska krigsmakten. Dess byggnader och försvarsverk kom att täcka en yta på hela 10 hektar, vilket gör Jönköpings slott till en av rikets största fästningar. Därför kan det tyckas anmärkningsvärt att inga synliga spår av slottet idag finns bevarade ovan jord. Men en förödande brand på 1700-talet förstörde själva slottsbyggnaderna medan befästningsverken kom att ligga kvar som alltmer förfallna ruiner i ytterligare ett sekel. Den nya tidens byggnadsprojekt gick hårt åt vallar, murar och bastioner. Här hämtades material till hamnanläggningar och banvallar. Till sist, efter att militären lämnat området 1842, var det stadens behov av bra tomtmark som fällde utslaget. Det forna fästningsområdet blev den nya stenbyggda residensstadens centrala del.

Idag har omfattande arkeologiska undersökningar utförts vid Jönköpings slott. Delar av ruinkomplexet finns frilagda till beskådande vid Slottskajen. Intill anläggs en park vars formspråk har hämtats från den försvunna fästningen. Med nyuppförda murar markeras fästningens sydöstra hörn, bastion Carolus, ursprungligen uppförd i början av 1600-talet.

I samband med anläggningsarbetena har en arkeologisk övervakning skett. Anledningen är att vad som återstår av bastionens autentiska murar ligger kvar, delvis undersökta, cirka en meter under dagens markyta. Det gällde således att undvika, eller i vart fall minimera en eventuell skadeverkan på den dolda, men kända ruinen. Dessutom kan man förutsätta att även lämningar efter ett av kanontornen från Gustav Vasas tid kan finnas bevarade inom det aktuella området. Att man lyckades i uppsåtet att undgå skador på fornlämningen framgår av föreliggande rapport.